

MARTINA KUBEALAKOVÁ

Univerzita Mateja Bela, Filozofická fakulta (Banská Bystrica)

SCHMIDOV OBRAZ DIEŤAT'A A DETSTVA¹

Child and childhood in Schmid's prose

Article explores how Christopher von Schmid created child character and childhood in collection of stories *Veškeré spisy pro mládež a přátelé její* (1858 – 1870). Their common feature is sophistication and playfulness as a distinctive attribute of childhood is missing. Schmid children's characters are lifeless, unrealistic, portraying as small adults and moral model, which does not correspond to contemporary knowledge of child development.

Keywords: child, childhood, Christoph von Schmid, popular reading books

V našom doterajšom skúmaní sa sústreďujeme na diela staršej slovenskej literatúry a populárnej literatúry 19. storočia, na ktoré nahliadame z rôznych perspektív, vo VEGA projekte nazvanom *Obraz dieťaťa a detstva v textoch slovenskej umeleckej literatúry* sa naša pozornosť sústreďí na identifikáciu diel, ktoré reflektujú detskú postavu s jej modelom sveta, s jej spôsobom videnia a chápania alebo ťažia zo zdrojov detstva (citová pamäť, spomienka atď.). Pri výbere textov je dôležité modelovanie epického sveta z perspektívy dieťaťa/dospievajúceho bez toho, aby boli zjednodušované alebo vylučované zložité vzťahy a životné situácie a zaujímajú nás aj texty, v ktorých sa optikou dospelého človeka spätne nazerá na funkcie, status, ovplyvnenie či deformáciu postavy dieťaťa. Tieto východiská otvárajú možnosť sledovať zároveň zobrazenia tzv. dospelého detstva, dospelého dieťaťa alebo detskej dospelosti a môžu zúročovať aj (ideologicky podmienenú) mimoliterárnu skutočnosť a spôsob jej „tlmočenia“ do sveta textu s ohľadom na tematické a ideové preferencie aktuálneho literárneho kánonu.

Príspevok mapuje edíciu Christopha von Schmida *Veškerých spisov pro mládež a přátelé její* (1858 – 1870), ktorá predstavuje rozsahovo jednu

¹ Príspevok vznikol ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA 1/0100/14 *Obraz dieťaťa a detstva v textoch slovenskej umeleckej literatúry*, vedúca projektu PaedDr. Zuzana Bariaková, PhD.

z najväčších edícií dochovaných v Českej národnej knižnici a ostatných európskych knižniciach. Obsahuje 71 príbehov v 58 zväzkoch, presnejšie ide o 13 divadelných hier, 3 zošity hagiografických spisov, 4 zošity krátkych poviedok, 4 zošity autorovho životopisu, pričom naša pozornosť sa koncentruje len na tú časť príbehov, v ktorých väčšej textovej ploche ide o zobrazenie postavy ako dieťaťa/dospievajúceho (mnohé príbehy síce začínajú detským vekom postavy, ale tá skoro vyrastie a jadro príbehu ho stvárňuje v rôznych životných situáciách ako dospelého), ako napríklad *Beránek*, *Bohumír, mladý poustevník*, *Holubička*, *Jindřich z Dubinova*, *Ludvík, malý vystěhovanec*, *Nemé dítě*, *Povodeň*, *Paulínka, zakladatelka opatrovny*, *Timoteus a Filemon* a i.

Meno Christoph von Schmid nerezonuje v literárnovedných či literárnohistorických kruhoch, no možno ho pokladať na základe poznania uvedenej edície za autora, ktorého české preklady Jozefa Pečírku v 19. storočí aktívne vstúpili do formovania aj slovenskej literatúry pre deti a mládež, a to aj napriek dvojakej intencii vyjadrenej názvom edície. Kňazské povolenie, osobnostné ustrojenie i dobový kontext v mnoho ovplyvnili charakter jeho príbehov, ktoré nadobúdajú tvar mravoučného príkladu. Ondrej Sliacky (Sliacky 1990, 40) za myšlienkový základ Schmidovej tvorby pokladá sociálnu sentimentálnosť a filantropickú charitatívnuosť (čo dáva jeho príbehom utopický charakter), tiež religióznosť a mravokárnosť, čím zároveň zhrnul atribúty, pre ktoré je predmetná tvorba hodnotená pomerne nízko až negatívne. V Schmidových príbehoch vystupujú postavy zo všetkých spoločenských tried, tiež však absolutizuje vyššie spoločenské vrstvy ako tie, ktoré pomáhajú nižším postaveným, čo viedlo generáciu štúrovcov k odmietnutiu jeho tvorby. Sliackeho slová treba spresniť v tom, že hoci je charitatívnuosť prirodzene zobrazená smerom od bohatších k chudobnejším, nemožno ju stotožniť s konceptom absolutizácie. Možno však súhlasiť s tým, že Schmidove texty, vznikajúce v odlišných kultúrnych podmienkach a k nám prichádzajúce ako import prekladovej činnosti výdatne podporovanej katolíckymi kruhmi, „deformovali životnú realitu“ (Sliacky 1990, 81) čierno-bielym stvárňovaním sveta, postáv, ideí. Zmieneny koncept absolutizácie by sme tak mohli korigovať na absolutizáciu mravného dobra v človeku a Boha, čo sa odráža v často nefunkčnej grafománii; amplifikačnými a kumulatívnymi obrazmi sa usiluje detailizovať, rozšíriť pôvodné biblické príbehy, prvok náhody, taký frekventovaný v „poklesnutej“ literatúre, má svoje pevné kompozičné miesto (samozrejme, z hľadiska kvality spracovania epického textu absolútne neopodstatnené); rodová stereotypizácia.

Schmidov obraz dieťaťa a detstva vytvára protiváhu k hrdinom tzv. „-iád“, pri ktorých Zuzana Hurtaiová konštatuje, že „*emancipačný proces* dieťaťa v literárnom umení prebieha zdĺhavo, komplikovane, zakrivene, nie lineárne“, a pokračuje, že „*dieťa ako protagonista* výraznejšie nastupuje v európskom literárnom umení až začiatkom 16. storočia v pomerne silnom prúde stredovekých eulenspieglovských anekdot (eulenspiegeliády), neskôr manieristicky ladených pikarovských novelistických príbehov (pikariády), končiac realisticko-iluzívnymi barokovými stories s výraznými biograficko-cestopisnými črtami, ale aj črtami literatúry faktu (simpliciády)“ (Hurtaiová 2008, 78 - zvýraznené v origináli). Oproti často špinavým a zanedbaným figliarskym dobrodruhom, sirotám či polosirotám, pretŕkajúcim sa svetom neprejavujúcim o nich žiadny záujem, šikanovaným, potupovaným, marginalizovaným Schmid stavia statočných, múdrych, vo viere pevných, mravných, spravodlivých hrdinov, väčšinou ukotvených v úplných rodinách, čím nutne oslabuje vierohodnosť stvárnenej postavy a mení ju na figúrku majúcu symbolický význam. Ide o potvrdenie zmienenej absolutizácie mravného dobra, ktorej podriaďuje aj textové možnosti (dramatický potenciál dobrodružných epizód je oslabený cnostným zmýšľaním a konaním postavy, ale tiež obmedzený Božou autoritou, ktorá tlmí možnú aktivnosť postavy), čím zjednodušuje prežívanie života do stereotypnej schémy podriadenej rodu a veku. Nepresvedčivosť literárneho stvárnenia dokazuje aj nekóhezne zobrazovanie detských postáv na osi synchronnej, najmä však diachronnej. Je prijateľnejšie vnímať rôzne, hoci vzdialené tvary napríklad pätnásťročného hrdinu – zobrazený ako dieťa, ako mládenec prežívajúci prvé lásky, ale aj ako vojak –, kým zobrazovanie rovnakých vlastností, predovšetkým však schopností u postáv-detí bez ohľadu na vek potvrdzuje konštatovania o zjednodušaní v Schmidových textoch. Toto ideálne naivné typizovanie hlavnej postavy je podriadené autorskému zámeru zdôrazniť absolutizáciu Boha, ktorý má všetko vo svojich rukách a ktorého vôli je všetko podriadené. Uvedené sa odráža v miere prisúdenej samostatnosti v konaní aj rozhodovaní, čo je základom protikladnosti kreovaných postáv napríklad v „-iádach“ a Schmidových prózach. Je prirodzené, že postavy Schmidových príbehov budú viac pasívne a dej okolo nich utkaný plynie s vopred určeným smerovaním.

Aj potvrdzovanie rol na základe rodu už od útleho veku má v Schmidových textoch pevné miesto. Dievčatá sú zväčša zobrazované v bezpečnom prostredí domova, s činnosťami ako varenie, upratovanie, pomoc iným ľuďom a vlastnosťami ako empatickosť, vládnoosť. Anežka z poviedky *Holubička* varuje rodinu svojej priateľky Emy prostredníctvom

holubice pred lúpežníkmi, čím ich zachráni. Kristínka z poviedky *Beránek* sa stará o svoju chorú matku, nosí pani z Hajínova a jej dcére jahody, aby zarobila na chlieb. Rozhodujúci skutok však koná pani grófká, keď Kristínke vyplatí trojnásobok ako odmenu za jej nesmiernu dobrotu.

Poviedka *Amálie a Boženky, nestejných sestier* pripomína známy príbeh o Popoluške. Boženka pokorne znáša šikanovanie macochy a jej dcéry a po vydaji svojej sestry na žiadosť macochy odchádza z domu. Ani tu Schmid neťaží z motívu cesty, Boženka sa bezpečne v sprievode staršieho muža dostáva do Prahy k svojej tete a strýkovi, kde vedie pokojný život. Podobne statický a nedramatický priebeh majú životné udalosti aj ďalších Schmidových hrdiniek (napr. *Košíček s květinami*).

Azda najdobrodružnejších príbehy prežíva polosirota Ruženka z Jedlova. Keď jej otca uväzní nepriateľ Kunerický, hľadá spôsob, ako otca oslobodiť. Rozhodne sa žiadať o službu v zámku, vďaka ktorej môže variť, upratovať a postupne až nosiť jedlo väzňom. Keď si jeden z rozhovorov otca s dcérou tajne vypočuje Kunerického manželka, uvedomí si dobrotu usídlenú v nich oboch a presvedčí manžela, aby Ruženkinho otca oslobodil. Podobne ako v poviedke *Beránek* teda rozhodujúci zvrät v príbehu uskutoční dospelá postava.

Postavám-chlapcom Christoph von Schmid umožňuje prežiť aspoň zdanlivo viac dobrodružstiev. Napríklad v poviedke *Bohumír, mladý pustovník* zachytáva chlapca žijúceho samého na ostrove, čo zreteľne identifikuje trend robinzonády a vzhľadom na hraničnú existenčnú situáciu (absolútna samota) postava Bohumíra predstavuje v celej Schmidovej tvorbe najsamostatnejšieho detského hrdinu (aj preto, že typ malého Robinsona je v edícií výnimočný). Čo však opäť obrusuje hrany situačnej potenciálnosti, je príčina úspechu mladého Bohumíra. Kým v (tých lepších) robinzonádach ide o stvárnenie úmorného zápasu človeka o prežitie, o boj s prírodou, prostredím i sebou samým, Bohumírovi sa všetko darí (prežiť búrku, nájsť jaskyňu, uloviť rybu atď.), stačí sa len pomodliť.

Iným typom Schmidových postáv je postava uneseného dieťaťa (napríklad *Jindřich z Dubinova, Timoteus a Filemon* a i.), v zobrazení ktorých možno sledovať rôznu mieru samostatnosti a aktívnosti. Najmenšia je v postave Jindřicha, uneseného zbojníkmi ešte z kolísky, z ich zajatia sa mu síce podarí ujsť, potom sa však stáva pasívnym prijímateľom náboženskej výchovy a učenia od pustovníka, ktorého stretáva v lese (podobne ako Simplicius Simplicissimus). Tento model zobrazenia chlapčenského hrdinu je u Schmidu frekventovaný, postavy sa stávajú aktívne v medziach určených Božou vôľou až v dospelom veku.

V poviedke *Timoteus a Filemon* ide o únos do Turecka a predaj do otroctva. Cudzie prostredie, v iných príbehoch využívané nielen na exotizáciu, ale aj dramtizáciu, Schmidovi slúži predovšetkým na manifestáciu náboženskej odlišnosti. Opäť múdre a kresťansky (napriek únosu a vyrastaniu v pohanskom svete) zmýšľajúce deti, neskôr mladí dospelí nesú rolu šíriteľov kresťanských myšlienok, stávajú sa symbolom kresťanských martýrov, keďže viera v Boha je pre nich dôležitejšia ako vlastný život, pod vplyvom čoho niektorí obyvatelia Turecka konvertujú a opúšťajú krajinu.

Nie je nutné predkladať ďalšie príklady detských postáv Schmidových textov, len by sme potvrdzovali už uvedené charakteristiky zobrazovania detských postáv – absolútne poslušné voči rodičom, učiteľom a autoritám, už od útleho veku chápu zmysel vzdelania a majú kladný vzťah k učeniu sa, uvedomujú si hodnotu dobra a práce, sú usilovné, žijú pokorne, za všetko prejavujú vďačnosť a neprestajne sa modlia k Bohu, nezištne pomáhajú chudobnejším, sú úslužné voči bohatým. Je pre ne charakteristická kalokagatia a idylický obraz, pretože vzhľad tela je v symbióze s mravným vnútrom. Schmid tak využíva ďalší topický motív, keď škaredosťou tela anticipuje morálne poklesnutý charakter postavy či ošpatnievaním predznamenáva podľahnutie zlu.

Ak sme doteraz spomenuté postavy Schmidových próz chápali ako symboly, ako vzory, ktorých správanie a konanie majú čitatelia a čitateľky nasledovať, čomu zodpovedá aj ich schematické stvárnenie, mravoučný rozmer príbehov dosahuje aj občasným ošpatnením, čím im prepožičiava podobu exempla. Napríklad Kačenka z poviedky *Raci*, je síce usilovné, šikovné, prívetivé mladé dievčatko, no súčasne je maškrtné, čo nie je vlastnosť, ktorou by podľa Schmida mali deti (aj dospelí) oplývať. Prostredníctvom krátkej epizódy (v prípade Kačenky ide o varenie až dvanástich rakov naraz, ktoré však tak sčernejú, že sa ich Kačenka zľakne) však vždy dôjde k náprave detského hrdinu.

Nie je nezvyčajným, že najpresvedčivejšie zobrazenie detskej postavy sa Schmidovi podarilo v prípade postavy Dětricha z poviedky *Dobrý Fridolín a zlý Dětrich*. Z názvu je zreteľný morálny kontrast hlavných postáv a práve zlý Dětrich sa stáva najživotnejšou Schmidovou detskou postavou. Matkinou výchovou rozmazaný Dětrich kradne, klame a pridáva sa ku skupine zbojníkov. V noci, keď má do zámku vpustiť zbojníkov, prvýkrát prežíva strach a úzkosť a je konfrontovaný s vlastným svedomím a spomienkami na výchovu dobrého otca.

„Ach!“ vzdychnul Dětrich, jak často vštěpoval mi dobrý tatínek za živa a ještě na smrtelné posteli Boží příkázání! S jakým důrazem říkával mi: Nepokradneš! Nezabiješ! – A není – liž to velká krádež, co teď obmyslíme? A nemůžeme někdo ze zámeckých lidí při tom snadně o život přijít? A nebyl bych pak já také vinen touto krví? (Schmid 1868, 68).

Schmid zachytáva vnútorný svet postavy, Dětrichove uvažovanie, spomienky na otca, prežívanie pocitu strachu a úzkosti, ktoré však do značnej miery spája so sebeckým strachom o vlastnú osobu. Samozrejme, Schmid ostane verný mravnému zákonu a Dětrichove *zvedenie* spravodlivo potrestá uväznením.

Napriek tomu, že neexistujú objektívne príčiny umožňujúce prisúdiť Schmidovým textom vyššie estetické kvality, o ktoré sa zrejme ani neusiloval, pri skúmaní literárnych dejín detstva a detskej postavy v textoch slovenskej proveniencie sme pokladali za dôležité urobiť obdobnú sondu aj do textov, ktoré boli na Slovenskom území masovo šírené prostredníctvom prekladov. Ide o špecifický typ knižiek ľudového čítania, ktoré sú aj napriek literárnokritickému odmietaniu integrálnou súčasťou v minulosti formovaného nielen čitateľského povedomia, ale aj prostredníctvom literatúry formovaného povedomia o živote, jeho fungovaní a panujúcich vzťahoch.

Hoci ide o skúmanie detských postáv v prózach edície *Veškeré spisy pro mládež a přátelé její*, ich spoločnou črtou je vyspelosť. Už od útleho veku disponujú perfektnou znalosťou biblických príbehov, túžia po vzdelaní, sú mravne dokonalé, usilovné, pracovité, so zmyslom pre spravodlivosť a ochotné nezištne pomáhať. Sú tak vzorom, ktorý je žiaduce nasledovať. To má za následok, že Schmid vo svojich príbehoch nezachytá hravosť detstva, idealizovanie detských postáv a len občasné vybočenie zo schémy dokonalosti (lenivosť, maškrtnosť, pýcha, tvrdohlavosť, neposlušnosť slúžiace ako upozornenie a výstraha) skôr potvrdzuje starší prístup k deťom ako k malým dospelým a umožňuje negatívne hodnotiť modelovanie detských postáv ako neživotných, nerealistických a vysloviť kritiku za absolútne opomenutie základných atribútov detstva tak, ako sa o nich uvažuje v iných dobových a starších literárnych aj odborných textoch. Článok má preto snahu byť chápaný ako ďalšia sonda nadväzujúca na príspevok Zuzany Hurtažovej *Furtácke dítě: K literárnemu genotypu „detského outsidera“ v eulenspiegeládach, pikariádach a simpliciádach staršej anonymnej a neanonymnej medzinárodnej i domácej proveniencie* (2008) a vlastné texty: *Postavy z okraja hrdinami príbehov: Sondy medzi postavy na okraji spoločnosti (v knižkách ľudového čítania)* (2008),

rozšírené v kapitole *Formy projekcie postavy dieťaťa a detstva vo vybraných príbehoch ľudového čítania mladšej proveniencie* (2011), a *Deti zvedené, deti predurčené: Dieťa a detstvo v staršej slovenskej literatúre* (2016).

LITERATÚRA:

- Hurtajová Zuzana: *Furtácke dieťa: K literárnemu genotypu „detského outsidera“ v eulenspiegeliádach, pikariádach a simpliciádach staršej anonymnej a neanonymnej medzinárodnej i domácej proveniencie*, w: *Podoby outsiderstva v umeleckej literatúre*. Banská Bystrica 2008, s. 73-78.
- Kubealaková Martina: *Postavy z okraja hrdinami príbehov: Sondy medzi postavy na okraji spoločnosti (v knižkách ľudového čítania)*, w: *Podoby outsiderstva v umeleckej literatúre*. Banská Bystrica 2008, s. 82-87.
- Kubealaková Martina: *Formy projekcie postavy dieťaťa a detstva vo vybraných príbehoch ľudového čítania mladšej proveniencie*, w: *Literatúra z okraja. Knižky ľudového čítania mladšej proveniencie v kontexte slovenskej národnej kultúry. Dobrodružno-lúbostné prózy*. Ostrava 2011, s. 119-126.
- Sliacky Ondrej: *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1945*. Bratislava 1990. *Krištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její*. Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek I. Jindřich z Dubínova. – Holubička. V Praze 1858.
- Krištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její*. Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek II. Beránek. – Obrázek Panny Márie v lese. V Praze 1858.
- Krištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její*. Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek III. Bohumír, mladý poustevník. V Praze 1858.
- Krištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její*. Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek VI. a VII. Růženka z Jedlova. – Titus a rodina jeho. V Praze 1858.
- Krištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její*. Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek VIII. Kraslice. – Kanárek. V Praze 1858.
- Krištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její*. Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek IX. Timoteus a Filemon. V Praze 1859.
- Krištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její*. Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek XI. Pavlínka, zakladatelka opatrovny. V Praze 1859.
- Krištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její*. Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek XV. Amalie a Boženka, nestejně sestry. – Světluška. V Praze 1860.

- Křištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její.* Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek XVIII a XIX. Genovéfa – Raci. V Praze 1862.
- Křištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její.* Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek XXIII a XXIV. Ferdinand. V Praze 1863.
- Křištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její.* Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek XXV. a XXVI. Dobrý Fridolín a zlý Dětrich. V Praze 1863.
- Křištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její.* Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek XXXI. a XXXII. Košíček s květinami. – Čermák. V Praze 1868.
- Křištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její.* Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek XXXIV. Divotorný lékař. – Starý loupežný hrad. V Praze 1864.
- Křištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její.* Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek XXIVIII. a XXXIX. Jozafat. – Troje podobností. V Praze 1864.
- Křištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její.* Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek XL. Zlatá zrna z pouště. V Praze 1865.
- Křištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její.* Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek XLI. Svaté ženy z dávných věků křesťanských. Odděl I. V Praze 1865.
- Křištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její.* Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek XLII. Svaté ženy z dávných věků křesťanských. Odděl II. – Sběračka klasů. V Praze 1865.
- Křištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její.* Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek XLIII. Krátke povídky. Oddělení první a druhé. V Praze 1865.
- Křištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její.* Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek XLIV. Krátke povídky. Oddělení třetí a čtvrté. V Praze 1865.
- Křištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její.* Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek XLV. Krátke povídky. Oddělení páté a šesté. V Praze 1865.
- Křištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její.* Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek XLVI. Krátke povídky. Oddělení sedmé a osmé. V Praze 1865.
- Křištofa Šmída Veškery spisy pro mládež a přátelé její.* Dle posledního původního vydání přeložil Dr. Josef Pečírka. Svazek LIII. – LVII. Upomínky z mého života. V Praze 1868.